

«مکزیکوسیتی» کلانشهری با مشکلات جغرافیایی بسیار

علی اینانلو

دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و
برنامه ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه

حتماً شما هم متوجه شده‌اید که گاهی از تهران به نام «دومین شهر آلوده جهان» نام برده می‌شود. راستی، اولین شهر آلوده جهان کجاست؟ حدس شما درست است! مکزیکوسیتی یا همان تنوختیلان، پایتخت سابق آزتک‌ها (شایان، ۱۳۷۸، ص ۲۴). طبق آمار سازمان جهانی بهداشت، مکزیکوسیتی اولین شهر در آلودگی شناخته شده است. البته این هیچ افتخاری نیست که شهری در آلودگی اول شود؛ ولی از نظر میزان آلودگی و از بسیاری جهات بین مکزیکو و تهران تفاوت‌های عمده‌ای وجود ندارد. مکزیکو هزار کیلومتر مربع و تهران حدود ۶۰۰ کیلومتر مربع وسعت دارد. یک دهم جمعیت کشور مکزیک در شهر مکزیکو ساکن هستند؛ یعنی مشابه تهران که در حدود یک دهم از جمعیت ایران در آن جا دارد. شباهت زیادی که بین تهران و مکزیکوسیتی وجود دارد، این است که هر دو شهر در کوه‌ها واقع شده‌اند و هر دو شهر نیز در کنار دریا و یا دریاچه‌ای قرار ندارند (معتضدی، ۱۳۷۷، صص ۲۲-۱۲).

مکزیکوسیتی کنونی (به اسپانیایی: Ciudad de Mexico) پایتخت ایالت متحده مکزیک که گاه آن را «بزرگ‌ترین شهر جهان» هم می‌نامند، توسط اسپانیایی‌ها روی خرابه‌های شهر تنوختیلان که روزگاری پایتخت امپراتوری آزتک بود، ساخته شده است. هم‌اکنون نیز کلانشهری با جمعیتی بالغ بر بیست میلیون نفر و یکی از بزرگ‌ترین شهرهای جهان سوم می‌باشد که خیلی سریع رشد کرده است.

تاریخچه مکزیکوسیتی

تاریخچه شهر مکزیکو به قبل از دوره پری هیسپانیک^۱ و به قرن چهارم برمی‌گردد. در آن زمان، نامش تیوتی اکان بود که در حال حاضر بخش بزرگی از شهر را تشکیل می‌دهد. تیوتی اکان قبل از ورود اسپانیایی‌ها در قرن ۱۶ میلادی به مکزیک، مرکز تاریخی مکزیک بود. (معتضدی، ۱۳۷۷، ص ۲۲)

یادآوری این نکته ضروری است که مدت‌ها قبل از ورود هرمان کورتز، فرمانده اسپانیایی‌ها در سال ۱۵۲۱ م. به مکزیک، این کشور تمدن درخشانی داشت که به نام تمدن آزتک‌ها معروف بود. مظاهر تمدن آزتک در شهر تنوختیلان - مرکز این تمدن - خیلی زود به تصرف کورتز درآمد و یکی پس از دیگری نابود شد؛ چندان که شهر، چهره

جدیدی به خود گرفت. به هنگام فتح تنوختیلان، این شهر بزرگ‌ترین مرکز جمعیتی در قاره آمریکا محسوب می‌شد و ۲۰۰ تا ۳۰۰ هزار نفر جمعیت داشت. کورتز در نامه خود به چارلز اول، پادشاه وقت اسپانیا، در توصیف این شهر چنین نوشت: «شهر تنوختیلان، بر بستر خشک یک دریاچه نمک بنا شده و از مرکز شهر به شعاع ده کیلومتر به پیرامون گسترش یافته است. این شهر خیابان‌های عریض و طویل، بازارهای متعدد، معابد فراوان، خانه‌های زیبا، قصرهای بسیار و باغ‌هایی با گل‌های زیبا دارد.» کورتز با وجود توصیفی که از زیبایی‌های شهر تنوختیلان کرد، دستور یافت آن را از بین ببرد و طرح تازه‌ای برای آن تهیه کند. طرح تازه وی، مبنی بر شهرسازی اسپانیایی بود. همه خیابان‌ها بر هم عمود و به یک میدان مرکزی شهر ختم می‌شدند. تنوختیلان ویران و به جای آن شهر، مکزیکوسیتی ساخته شد. با این حال، هنوز هم می‌توان آثار روح آزتکی را در گوشه و کنار شهر و در آثار نقاشی و معماری آن یافت. یکی از مورخان مکزیک که فیلسوف و شاعر نیز هست، می‌گوید: «کلید تاریخ کشور مکزیک این است که نام تمام کشور را به یک شهر داده‌اند: مکزیکو!» (شایان ۱۳۷۸، صص ۲۳-۲۲).

چشم‌انداز محوطه شهری

مکزیکوسیتی در حوضه آبریزی (با ویژگی تخلیه داخلی) در ارتفاع ۷۳۵۰ یا (۲۲۴۰ متر) واقع شده و در پای دیواره‌های سیاه رامونت آلتو و مونت باخو^۲ از غرب و سیاه رادولاس کروس^۳ از جنوب غربی و سیه راهای اخوسکو و چیچینوتزین^۴ از جنوب محصور است. از سمت شرق، به دشتی منتهی می‌شود که به سیه رانوادا می‌رسد؛ با دو آتشفشان خاموشش به نام‌های ایستیسواتل (۳۴۲ و ۱۷ پا) و پوپوکاتپتل (۸۸۳ و ۱۷ پا) که زمانی منظره آشنایی بودند و ولی امروزه بر اثر آلودگی هوا، اغلب از دیده پنهان هستند.

مکزیکوسیتی

از سمت شمال، تپه نیتاک و سیه رادو گوادالوپ، محدوده سنتی شهر محسوب می‌شوند؛ اما نواحی شهری در اطراف و ماورای این محدوده نیز توسعه یافته‌اند. (بیگی، ۱۳۷۷، ص ۲۶)

مکزیکوسیتی روی یکی از نامناسب‌ترین مکان‌ها بنا شده است؛ یعنی بستر دریاچه‌ای خشک شده در یک کمربند زلزله، در یک حوضه زهکشی داخلی در ارتفاع بلند با اقلیمی خشک. این شرایط با یکدیگر ترکیب شده‌اند تا سبب ناپایداری طبیعی، سیلاب‌های مکرر و فقدان آب شوند و بدترین هوای آلوده جهان را بسازند.

آب و هوا

مکزیکوسیتی در منطقه استوایی جهان قرار دارد؛ اما به علت ارتفاع زیاد، از هوایی نسبتاً خنک برخوردار است. متوسط دمای سالانه شهر ۱۸ درجه سانتیگراد و تغییرات فصلی در طول سال اندک است. یخبندان‌های شبانه معمولاً در ماه‌های دسامبر و ژانویه که سردترین ماه‌های سال در مکزیکو هستند، روی می‌دهند؛ اما حتی در این دو ماه نیز دمای هوا در طول روز تا حدود ۳۰-۲۰ درجه سانتیگراد می‌رسد. آوریل و مه گرم‌ترین ماه‌های سال هستند. در فصل بارش که از اواخر ماه مه تا سپتامبر طول می‌کشد، دما پایین می‌آید و خشکی معمول هوا تعدیل می‌شود (بیگی، ۱۳۷۷، ص ۲۶).

آلودگی هوا

برنامه‌ریزان شهری، مکزیکو را یک لکه بزرگ در حال گسترش می‌دانند. مسأله آلودگی هوا، بزرگ‌ترین مسأله در مکزیکو است. روزانه ۱۱ هزار تن دود و مواد آلاینده به هوای شهر تزریق می‌شود. به همین دلیل این شهر را «دود شهر» لقب داده‌اند. منبع اصلی آلاینده‌ها قریب به ۴٫۲ میلیون خودروهای درون سوز شهری است که ۷۵ درصد آلاینده‌ها را تشکیل می‌دهند. شهردار مکزیکو در زمینه مبارزه با آلودگی هوای آن می‌گوید: «مبارزه با آلودگی هوا در شهر ما مثل این است که بخواهید هواپیمایی را به هنگام پرواز در آسمان تعمیر کنید! چه می‌توان کرد؟ در اطراف شهر ۳۰ هزار کارگاه و کارخانه وجود دارد و ۷۰ درصد از آلودگی‌ها مربوط به موتورسیکلت‌هاست. شما می‌توانید زندگی مردم را تعطیل کنید تا آلودگی هوا اندکی فروکش کند!»

برنامه‌ریزان شهری یکی از علل افزایش آلودگی هوا را در مکزیکو سیتی در کمبود فضای سبز می‌دانند (شایان، ۱۳۷۸، ص ۲۴).

ذکر این نکته ضروری است که ۷۰ درصد از آلودگی هوای تهران نیز مانند مکزیکو مربوط به سوخت ناقص و وسایل نقلیه است. همچنین کمبود فضای سبز بویژه در نواحی جنوبی شهر که تراکم جمعیت در حد بالایی است، به آلودگی شهر تهران کمک می‌کند؛

به طوری که متوسط سرانه فضای سبز در شهر تهران فقط ۲/۸۸ مترمربع است؛ در صورتی که استاندارد جهانی آن ۲۵ مترمربع می‌باشد (دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، ۱۳۷۸، ص ۱۷).

آلودگی هوای شهر مکزیکو به طور عمده از آزن، ذرات معلق و دی‌اکسید سولفور ناشی می‌شود و یا منبذود کردن مسیر اشعه آفتاب، بر آب و هوا تأثیر می‌گذارد. ضعیف بودن جریان هوا به درون و برون شهر - که ناشی از محصور بودن شهر در پای دیواره‌های کوه‌هاست - آلودگی را تشدید می‌کند. بادهای غالب که در ماه‌های فوریه و مارس شدت می‌یابند، از سمت شمال شرق، ذرات غبار را به سمت شهر می‌رانند. پدیده وارونگی حرارتی هوا اغلب باعث می‌شود که در طول زمستان مه و دود در دره حبس شود. (بیگی، ۱۳۷۷، ص ۲۶).

در مکزیکو نیز همچون دیگر شهرهای بزرگ دنیا، تلاش‌های قابل توجهی جهت کاهش آلودگی هوا که «بلای سال‌های آخر قرن بیست» نام گرفته، انجام پذیرفته است. از جمله این که جهت مبارزه با آلودگی هوا ابتکارهایی مانند افزودن ترکیبات اکسیژنه به بنزین، جایگزین کردن سوخت گاز به جای نفت در نیروگاه‌ها، کنترل آگزوز خودروها و ممنوعیت استفاده از خودرو به مدت یک روز در هفته (بر اساس آخرین رقم شماره خودرو) به کار گرفته شده است. به علاوه، هر اتومبیل در مدت سال باید دو بار از لحاظ دودزایی آزمایش شود. این اقدامات باعث ۲۳ درصد کاهش در آلودگی شده است؛ یعنی کاهش دو هزار تن مواد آلاینده هوا در هر روز که سبب شد کیفیت هوا ۱۰ تا ۱۵ درصد بهبود یابد. برنامه یک روز ممنوعیت در هفته برای استفاده از هر خودرو، ۱۲ درصد از مصرف بنزین کاسته (صرفه‌جویی ۱۱۵۰۰ شبکه در روز) و سبب شده است که با کاهش ترافیک، متوسط سرعت از ۲۰ کیلومتر در ساعت به ۲۸ کیلومتر در ساعت برسد (شایر چیمبا، ۱۳۷۹، ص ۶۲).

حمل و نقل و ترافیک

در ناحیه شهری مکزیکو سیتی بزرگ، به طور متوسط ۳۰ میلیون سفر در هر روز انجام می‌شود. ۶۰ درصد از این مقدار توسط اتوبوس و مینی‌بوس، ۱۵ درصد توسط مترو و در طول ۱۸۵ کیلومتر خطوط شهری و ۸ درصد با دیگر وسایل مثل تراموا، قطارهای شهری مرتبط با شبکه مترو و تاکسی صورت می‌گیرد. ۲۰ درصد باقیمانده مربوط به حمل و نقل شخصی است. روزانه ۴٫۲ میلیون خودروی شخصی سفر درون شهری انجام می‌دهند. نرخ رشد سالانه خودروها ۵٫۹ درصد است؛ یعنی سه بار بیش از نرخ رشد جمعیت. بنابراین، تخمین زده می‌شود که تا سال ۲۰۱۰ میلادی، ۶ میلیون خودرو در رفت و آمد باشند. مانند پایتخت‌های دیگر دنیا، امروزه از حاشای خودروها در ساعات اوج ترافیک از مشکلات شهری عمده است (لگورتا، ۱۳۷۷، ص ۵۱).

ویژگی های شهری و جمعیتی مکزیکوسیتی

از آغاز قرن بیستم، جمعیت شهر مکزیکو ۴۰ برابر افزایش یافته است و هم اکنون تقریباً یک چهارم کل جمعیت مکزیک در این شهر زندگی می کنند. به طوری که بیش از ۵ برابر شهر دوم مکزیک، گوادالاخارا جمعیت دارد و به عنوان شهر مسقط در سلسله مراتب شهری مکزیک شناخته می شود (شکویی، ۱۳۷۳، صص ۲۸۶).

آمار و ارقام ثبت شده، جمعیت مکزیکورا در سال ۱۹۰۰ میلادی، ۳۷۰ هزار نفر، در سال ۱۹۳۰ م یک میلیون نفر، در سال ۱۹۶۰ م پنج میلیون نفر و در سال ۱۹۷۰ م، ۸/۵ میلیون نفر نشان می دهد. آمارها جمعیت فعلی آن را بالای ۲۰ میلیون نفر نشان می دهند (جمعیت در سال ۲۰۰۰ م، ۲۵ میلیون نفر بوده است)؛ ولی این ارقام غیر قابل اعتماد است؛ چون مناطق آباد شده با آمار و ارقام هماهنگی ندارد.

گوادالاخارا، دومین شهر بزرگ مکزیک، تقریباً دو میلیون نفر جمعیت دارد. در طول دهه ۱۹۷۰ میلادی، مهاجران جدید به کم تر از یک سوم جمعیت شهر مکزیکو اضافه شده اند. امروزه مهاجرت تعداد قابل توجهی از مردم به شهر، رو به رشد است که سه ویژگی دارند؛

۱. آن ها جوان هستند؛ یعنی ۱۵ تا ۴۰ سال سن دارند.

۲. بیش تر آن ها زن هستند. به عبارت دیگر: ۱۲۱۰ زن به هر ۱۰۰۰ نفر مرد.

۳. تعداد زیادی از آن ها از ایالات نزدیک پایتخت می آیند؛ مانند پوآبلا، موریلاس، هیدالگو و تلاکس کالا. یا این که از مناطق توسعه نیافته در ایالات جنوبی به مکزیکوسیتی می آیند؛ مثل: گواررو، آلكس آکا' و چیاپاس.

اکثر مهاجران به وسیله خویشاوندان خود در پایتخت ساکن و مشغول به کار می شوند؛ در حالی که همچنان روابط نزدیک خود را با روستاها و شهرک هایشان حفظ می کنند. تمرکز جمعیت در مکزیکو رشد قابل توجهی ایجاد کرده است. از سال ۱۹۰۰ م پایتخت توسعه یافته و تا نزدیکی های میدانی که اسپانیایی ها آن را احداث کرده اند (زوکالو) - که در برگیرنده ادارات مرکزی پایتخت نیز می باشد - پیشروی کرده است. گسترش شهر در همه جوانب آن بعد از جنگ جهانی دوم آغاز شده و به طور خاص از سمت شرق توسعه یافته و باعث اسکان مردم در کناره خشک دریاچه تکزوکو^{۱۱} شده است.

مکزیکوسیتی در جهان، بزرگ ترین بازار کار با بیش از ۷ میلیون نفر جمعیت فعال دارد. در سال ۱۹۸۰ م ۲۷ درصد کارگر و معمار، ۱۷ درصد کارمند، ۱۵ درصد کارگر خدماتی، ۱۱ درصد کارگر فنی، ۱۰ درصد بازرگان و تاجر و ۱۶ درصد غیر متخصص در سطح شهر مشغول فعالیت بوده اند. امروزه، دستیابی به شغل در بخش صنعت بسیار مشکل شده است و می توان گفت به روابط بستگی دارد. از آن جا که بدهی ها و وام ها اقتصاد کشور را بدهکار و مقروض

صندوق جهانی پول (IMF) کرده اند، لذا مسئولان کشور بیش تر اهداف خود را از روی صنعت و بخش عمومی معطوف کرده اند؛ تا آن جا که به منظور از بین بردن بحران های مالی، زنان رانیز به کارهای سخت و طاقت فرسا واداشته اند. به طوری که برخی از زنان برای کار کردن به صنایع مالی ایالات متحده وارد شده اند. با وجود اشتغال زنان به کار و همکاری مردم با همدیگر در جهت ایجاد امنیت در جامعه، درآمد افراد نسبت به خدماتشان کم تر می باشد که این انحراف در توزیع درآمد در ساختار زندگی شهری تأثیر داشته و بر کیفیت ارائه خدمات و ملکن اثر گذاشته است.^{۱۲}

به طوری که حداقل ۷ میلیون نفر از جمعیت ۱۸/۳ میلیونی مکزیکوسیتی در سال ۱۹۹۰ م در سکونت گاه های غیرقانونی سکونت داشته اند (سعیدنیا، ۱۳۷۸، صص ۱۱۱).

وجود چنین مشکلاتی باعث شده اند که مکزیکوسیتی از سال ۱۹۸۶ م کاملاً در سطح جهان مشهور شود. مکزیکوسیتی کلانشهری پر از تضادهاست و گرچه یکی از بزرگ ترین و پر جمعیت ترین نواحی شهری است، شهرهای کوچکی که بعداً در آن ادغام شده اند، ویژگی های سنتی خود را به طور عمده حفظ کرده اند. فضای آمریکای لاتین در شهر بارز است و مردم شهر نسبت به اصلیت خود، چه سرخپوست و چه اسپانیولی افتخار می کنند. ثروت و رفاه ناحیه غربی و برخی حومه های جنوبی شهر در تضاد با فقر و مشکلات نواحی شمال شرقی و مناطق مهاجرنشین غیر مجاز می باشد که به سیو دارس پریداس^{۱۳} به معنای «شهرهای گمشده» معروف شده اند (بیگی، ۱۳۷۷، صص ۲۹-۲۸).

مردم مکزیکوسیتی

ساکنان مکزیکوسیتی از قدیم دو دسته بوده اند: مستیزوها^{۱۴} (از اجداد اروپایی و سرخپوست) و کریولوها^{۱۵} (از اجداد اروپایی). اما مهاجرت دائمی از مناطق روستایی، بیش از پیش جلوه سرخپوستی به شهر داده است. گرچه رسماً تمایز یا تبغیض نژادی در شهر وجود ندارد، اما کریولوها اکثریت طبقه بالا و متوسط به بالا را تشکیل می دهند. مذهب اکثر ساکنان شهر، کاتولیک رومی است؛ هر چند کلیساهای پروتستان نیز توانسته اند پروانی برای خود جذب کنند (همو؛ صص ۳۰).

سایر مشکلات

مشکل مکزیکوسیتی امروز تنها به جمعیت زیاد و آلودگی هوا محدود نیست. اگر فراموش نکرده باشید، هر نان کورتز، فرمانده اسپانیایی این شهر را بنا شده بر بستر یک دریاچه قدیمی نمک معرفی کرد. این حرف کاملاً صحیح است. شهر بر بستر دریاچه ای قدیمی بنا شده است و هر روز سنگین و سنگین تر می شود. فکر می کنید چه اتفاقی می افتد؟ مکزیکو کم کم در

از سال ۱۹۸۳ تا ۱۹۹۴ م، برای بررسی این که: «چه طور نشست شهر از ۱ سانت تا ۱۰ سانت شروع شد و به ۲/۵ تا ۳ متر رسید»، مطالعه‌ای صورت گرفته است. مکزیکوسیتی تنها شهر دنیاست که با این سرعت نشست می‌کند. هر ساله شهر حدود ۲۵ سانتیمتر فرو می‌نشیند (شایان، ۱۳۷۸، ص ۲۴). خطر دیگری هم وجود دارد. در شهر مکزیکو هزاران کیلومتر لوله از شهر عبور می‌کند؛ از قبیل: لوله‌های بنزین، آب آشامیدنی، گاز و فاضلاب. این لوله‌ها به سبب نشست زمین، دارند می‌شکنند و آب‌های سطحی را هم آلوده می‌کنند. مشکل دیگری که وجود دارد، مشکل زلزله است. هرچه زمین بیش تر نشست می‌کند، ساختمان‌ها هم ضعیف تر می‌شوند و در اثر زلزله خیلی راحت تر فرو می‌ریزند.

مشکلی دیگر نیز قابل ذکر است و آن این که مکزیکوسیتی در کاسه‌ای با ارتفاع ۲۱۵۰ متر از سطح دریا قرار دارد که توسط کوه‌ها محاصره شده است. بنابراین، اتمسفر آن ۲۳ درصد کم‌تر از شهرهای هم ارتفاع با سطح دریا اکسیژن دارد. به علاوه، سرعت باد در اکثر اوقات سال پایین است (لگورتا، ۱۳۷۷، ص ۲۴). از همه جالب تر آن است که زیر شهر مکزیکو و در داخل رسوبات دریاچه قدیمی نکوکو که مکزیکو بر آن بنا شده است، متروی شهر روزانه چهار میلیون مسافر را جابه‌جا می‌کند. باید در ساخت تونل‌ها، راهروها و ایستگاه‌های زیر زمینی این مترو دقت زیادی صورت گرفته باشد که ۲۲ درصد جمعیت کشور مکزیک با اطمینان خاطر وارد آن می‌شوند و سفرهای درون شهری انجام می‌دهند! (شایان، ۱۳۷۸، ص ۲۴).

جاذبه‌های جهانگردی مکزیکوسیتی

از آلودگی هوا، زیادی جمعیت و سایر مشکلات مکزیکو که بگذریم، این شهر و ایالات اطرافش از نظر جهانگردی قابل ملاحظه هستند، به طوری که سالانه بر تعداد جهانگردان و بازدیدکنندگان این شهر افزوده می‌شود. یکی از نقاط جذاب در مکزیکو، «فالوکا» است که نقاطی از قبیل کنگره آالتی، کلیسای جامع، جمعه‌بازار و موزه هنرهای جمعی را در خود جا داده است.

جهانگردان علاوه بر این که از سفر به مکزیکو لذت می‌برند، فرصتی هم به دست می‌آورند تا از زیبایی‌های ایالات مجاور مکزیکو نظیر مورلاس، پوپالوتلاکس کالا دیدن کنند. هر ایالت برای خودش ویژگی‌هایی دارد؛ همانند تپه‌ها و دره‌های زیبا با شهرهای خاص، شهرک‌هایی تماشایی، گنجینه‌های باستانی و چشمه‌های آب معدنی لذت بخش. دیدن این زیبایی‌ها مسافران را ترغیب می‌کند تا برای تأمین سلامتی لذت بخشی که انتظارش را دارند و همچنین برای جامع تر کردن سفرنامه خود، آهسته تر قدم بردارند.

(Consejo Nacional de Turismo; 1999, p:10)

1. Dickenson, J; and others; 1996, p: 221
2. PreHispanic
3. Sierras of monte Ato and Monte Bajo
4. Sierra de Las Cruces
5. Ajovsco and chichinatzin
6. Bergman. E.F. and W.H. Renwick, 1999; pp: 366-7
7. Puebla
8. Hidalgo
9. Guerrero
10. Oaxaca
11. Texcoco
12. Dickenson, J. and others; 1996; pp. 223-4
13. Ciudades Perdidas
14. Mestizos
15. Criolos
16. Toluco

منابع

۱. بیگی؛ خشایار، مکزیکوسیتی (مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران)، ماهنامه شهرنگار، شماره ۷، بهمن و اسفند ۱۳۷۷.
۲. دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، جغرافیایی استان تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، ۱۳۷۸.
۳. سعیدنیا؛ احمد، کتاب سبز (راهنمای شهرداری‌ها)، مرکز مطالعات برنامه‌ریزی شهری، جلد ۴، ۱۳۷۸.
۴. شکویی؛ حسین، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۷۳.
۵. شایان؛ سیاروش، کلید تاریخ مکزیک بوی دود می‌دهد، ماهنامه رشد جوان، شماره ۲، آبان ۱۳۷۸.
۶. شایر جیما؛ جی، مدیریت شهر، ترجمه پرویز زاهدی، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۳۷۹.
۷. لگورتا؛ خورخه، مکزیکوسیتی، چالش‌ها و امیدها، مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران، ماهنامه شهرنگار، شماره ۵ و ۶، تابستان و پاییز ۱۳۷۷.
۸. معتضدی؛ اقبال، مکزیکوسیتی و تهران دو کلانشهر در بحران، مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران، ماهنامه شهرنگار، شماره ۷، بهمن و اسفند ۱۳۷۷.
9. Bergman, E.F. and W.H. Renwick; Introduction to geography; Upper saddle River, New Jersey, 1999.
10. Consejo Nacional de Turismo; Aroud Mexico city; secretaria de Turismo, 1999.
11. Dickenson, J. and Others; A Geography of the Third world; Second Edition, London and New York, First Published 1996.